

Wittgenstein'in Psikoloji Bilimine Dair Görüşlerine Eleştirel Bir Bakış

Onurcan Yılmaz^{1*}, Fatih Bayrak², Sinan Alper³

¹ Kadir Has Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İstanbul, Türkiye

² Başkent Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

³ Yaşar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, İzmir, Türkiye

Öz

Wittgenstein 20. yüzyılın ilk yarısında Tractatus Logico-Philosophicus adlı yapıtında felsefenin öldüğünü ve felsefede bugüne kadar sorulmuş tüm soruların çözümünü bulduğunu iddia etmiştir. Daha sonraları dünyayı dolaşmış ve özellikle zamanını Kierkegaard ve Nietzsche okuyarak geçirdikten sonra erken dönemlerinde savunduğu düşüncelerini değiştirmiş ve hem dil felsefesinde hem de bilim felsefesinde paradigmatik bir değişikliğin ilk zeminini ortaya koymuştur. Sosyal bilimlerin genelinde olduğu gibi psikoloji de bu değişimlerden ve Wittgenstein'in felsefesinden paradigmatik düzeyde etkilenmiştir. Bu yazıda genel olarak Wittgenstein'in felsefesinin psikolojiyle ve bugünün sosyal psikolojisiyle olan ilişkisi eleştirel olarak incelenmiştir. Özel olarak ise, Wittgenstein'in felsefesinin, eleştirel psikoloji akımının ortaya çıkmasına ve ana akım psikolojideki bağlamdan kopuk, birey odaklı yaklaşımların irdelenmesine katkı sunduğunu savunuyoruz. Bu argümanı savunmak için ilk olarak psikolojinin ve özel olarak sosyal psikolojinin kısa bir tarihi verilecektir. Daha sonrasında erken dönem ve geç dönem olarak ayırdığımız iki farklı Wittgenstein portresi anlatılacak ve son olarak Wittgenstein'in çalışmalarının psikolojik çalışmalara olan etkisi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Psikoloji, Wittgenstein, Eleştirel Psikoloji, Psikoloji Tarihi.

Makale Bilgileri /
Article Info:

Gönderim / Received:
21.04.2019
Kabul / Accepted:
25.11.2019

* Sorumlu Yazar /
Corresponding Author:

Kadir Has Üniversitesi,
İstanbul, Türkiye
onurcan.yilmaz@khas.edu.tr

Atf için / To cite this article:

Yılmaz, O., Bayrak, F., ve Alper, S. (2019). Wittgenstein'in psikoloji bilimine dair görüşlerine eleştirel bir bakış. *Curr Res Soc Sci*, 5(2), 130-142. doi: 10.30613/curesosc.556600

Bağlantı için / To link to this article:

<http://dx.doi.org/10.30613/curesosc.556600>

A Critical Look at Wittgenstein's Opinions on Psychology

Abstract

In the first half of the twentieth century, Wittgenstein claimed that philosophy is ended in his *Tractatus Logico-Philosophicus* and that he found the solution to all questions previously asked in philosophy. He later traveled the world and changed his mind in the early stages of his work, especially after reading Kierkegaard and Nietzsche. Psychology was also influenced by these changes as in the other social sciences and was influenced by the philosophy of Wittgenstein at the paradigmatic level. In this paper, the relationship of Wittgenstein's philosophy with the science of psychology and with contemporary social psychology in general is critically examined. Specifically, we argue that Wittgenstein's philosophy contributed to the emergence of the critical psychology movement and led mainstream psychology to scrutinize their decontextualized and individual-focused approach. In order to support this argument, a brief history of psychology in general and social psychology in particular will be given first. Then, two different portraits of Wittgenstein, which we call as the early and late periods of him, will be explained and finally, the impact of Wittgenstein's work on psychological studies will be discussed.

Keywords: Social Psychology, Wittgenstein, Critical Psychology, History of Psychology.

Giriş

Bu makalede, Wittgenstein'in genel olarak sosyal bilimlere, özel olarak da psikolojiye dair bakış açısının hangi zeminlere dayandığı göstermeye çalışılacaktır. İlk olarak, Wittgenstein'in felsefesi ve psikolojinin bugün geldiği nokta arasındaki ilişki incelenecektir. Bu amaçla farklı alt alanlardan psikolojinin tek bir alt alanına, sosyal psikolojiye, odaklanılacaktır çünkü Wittgenstein'in psikoloji üzerindeki etkisi asıl bu alan üzerinde gerçekleşmiştir. İlk olarak öncelikle sosyal psikolojinin iki temel damarının kısa tarihi ele alınacak ve Wittgenstein'in dil felsefesinin bu tarihte nereye oturduğu tartışılacaktır. Son olarak da Wittgenstein'in hem ana akım hem de eleştirel psikoloji yaklaşımlarıyla olan ilişkisi eleştirel bir şekilde değerlendirilecektir.

1. Sosyal Psikolojinin Kısa Tarihi

Wittgenstein'in psikolojiye olan (ve bu makalede iddia edildiği üzere özellikle sosyal psikolojiye olan) katkısını anlayabilmek adına öncelikle sosyal psikolojinin geçtiği uğrak noktalara değinmek gerekmektedir. Bugünkü ana akım ve eleştirel ya da söylemsel psikoloji olarak tanımladığımız yaklaşımların nereden kaynaklandığını bilmenin, Wittgenstein'in psikoloji üzerindeki etkisini anlamak için elzem olduğunu düşünüyoruz. Ana akım psikoloji ontolojik açıdan gerçeklikle aramızda doğrudan bir iletişim olduğunu kabul ettiğinden, epistemolojik açıdan da bunun nesnel bir yöntemle incelenebileceğini varsaymaktadır. Bu yüzden ana akım psikoloji nicel ve nesnel ölçüm yöntemlerini kullanarak neden-sonuç ilişkileri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Eleştirel psikoloji ise insan doğası ya da özü gibi kavramların varlığını yadsıyıp insan davranışının bağlamdan ve konuşulan dilden doğrudan etkilendiğini savunduğundan öznel yöntemleri kullanmakta ve neden-sonuç ilişkilerini aramanın gereksizliğine vurgu yapmaktadır.

Her bilim dalının oluşumunda olduğu gibi, modernizm psikoloji ve özellikle sosyal psikolojinin ortaya çıkışında da bize yol göstermektedir. 1880'lerin sonunda pozitivizm bilimsel çevrelerde gelişmekte ve bilimsel bir bilgi türü olmanın koşulu olarak doğa bilimleri gibi sağlam bir yöntem ve ontolojiye sahip olmak düşünülüyordu. Wundt da "zamanın ruhu"na (*Zeitgeist*) uygun olarak modernist argümanlara dayalı bir bilim geliştirme yoluna gitmişti. Keza Wundt'tan önce ve sonra Marx'ın ve Freud'un kuramları da bu "zamanın ruhu"nun ve modernliğin bir ürünüydü. Örneğin, Marx'ı ayrı tutarsak, Wundt ve Freud, tarihi sosyo-evrimci bir bakış açısıyla yorumlamış ve ilkel topluluklardan "uygar" ulus devletlere geçişi lineer bir ilerlemeyle eş değer görmüştü. Bu görüş hiç kuşku yok ki modernizmin bir ürünü olarak karşımıza çıkmıştı.

Sosyal psikolojinin ortaya çıkışında ve erken dönem çalışmalarda karşımıza çıkan iki ana akım ise; psikolojik sosyal psikoloji olarak tanımlayabileceğimiz, McDougall'ın (1908) başlattığı ampirik çalışmalara dayalı akım ve

sosyolojik sosyal psikoloji şeklinde tarif edebileceğimiz, Ross'la özdeşleşen daha çok kuramsal çalışmalara dayalı akımdır. Hatta sosyal psikolojinin ilk kitapları olarak görülen kitaplar da bu iki bilim insanı tarafından yazılmıştır ancak aralarında bir fark vardır; İngiliz McDougall bir psikoloji kitabı yazmışken, Amerikalı Ross (1908) bir sosyoloji kitabı yazmıştır. Birbirlerinden bağımsız olarak iki ayrı araştırmacının aynı tarihte iki ayrı sosyal psikoloji kitabı yazmış olması bu tarihin sosyal psikolojinin resmi kuruluş tarihi olarak da kabul edilmesine yol açmıştır. McDougall psikolojiyi bir bilim olarak görüp bireyi ön plana alarak sosyal davranışı belirlemede güdülenmenin ve içgüdünün önemine dikkat çekmiştir. Ross ise taklit kavramını sosyal davranışın belirleyicisi olarak görüp grup ve sosyal yapı ile ilgilenmiştir. Bu iki yaklaşımın en önemli farkı ise; psikolojik yaklaşımın bireyden çevreye, yani içten dışa bir anlayışı benimsemesi, sosyolojik yaklaşımın ise çevreden bireye, yani dıştan içe bir yaklaşımı benimsemesidir. Başka bir deyişle, sosyal psikolojiye ilişkin iki farklı tanımlama ve araştırma tarzı ortaya çıkmış; bir tarafta bireye odaklanarak, bireyden hareketle kavranması gereken olguların olduğu bir alan tarifi yapılırken diğer tarafta toplumdaki ve gruptan hareketle bireyin anlaşılmasını kabul eden bir yaklaşım kabul edilmiştir. Bu ayrımın bugün de eskisi kadar keskin olmasa da sürdüğünü söylemek mümkündür. Özellikle Kuzey Amerika'daki sosyal psikoloji hala çoğunlukla bireye odaklanan bir perspektif taşırken Avrupa'da bu düşünce daha az hâkimdir (Hortaçsu, 2012). Özellikle Kıta Avrupa'sında sosyolojik türden bir sosyal psikoloji daha yaygın olarak kabul görmektedir.

Öte yandan, sosyal psikolojik düşünce tarzı ile bilimsel bir disiplin olarak sosyal psikoloji arasında bir ayrım olduğunu görmek gerekmektedir. Sosyal psikolojik düşünce tarzı, başkalarının davranışlarını ve kendi davranışlarını sosyal etkileşimler ve birey-çevre ilişkisi açısından anlama çabası, insanlık tarihi kadar eski bir uğraştır. Böyle bakıldığında insanın en temel yapısal özelliklerinden birinden bahsetmiş oluruz. Fakat bu düşüncenin oldukça eski olması onu tek başına bilim yapmamaktadır. Bu düşünüşün bir

bilim için çekirdek oluşturması önemli olmakla beraber bu çekirdeğin bilimsellik içerecek şekilde genişletilmesi farklı süreçleri zorunlu kılmaktadır. Sosyal psikolojik düşünce oldukça uzun bir geçmişe sahip olmasına karşın sosyal psikoloji yalnızca yüz yılı aşkın bir süredir ortada olan son derece tartışmalı, ilginç ve "melez" bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır (Farr, 1991). Yukarıda vurgulandığı gibi 1908 tarihini sosyal psikolojinin kuruluş yılı olarak ele alacak olursak bu tarihin öncesindeki bilimsel olan yaklaşımlara yönelik bir değerlendirme yapıldığında karşımıza birkaç önemli isim çıkmaktadır.

Bu isimlerden ilki kitlelerin psikolojisine dair öne sürdükleri ile sosyal psikoloji disipliniyle ilgili son derece önemli başlangıç adımlarını atmış olan Fransız düşünür Le Bon'dur. Le Bon, sokak hareketlerini ayrıntılı olarak gözlemleyip betimlemiştir. Özetle, insanların kalabalıklar içerisinde adeta vahşileşip barbarlaştığını ve normalde sergilenmeyecek davranışları yalnızca kalabalığa dâhil olmaktan dolayı sergilendiklerini dile getirmiştir. Hatta daha da ileri giderek insanın kitle içerisinde bireysel bilincini yitirerek kalabalığın kendisine özgü olan *kolektif bilinç* ile hareket ederek sosyal davranışlarını düzenlediğini öne sürmüştür. Le Bon'un (1896) bugünün bilimsel bulguları ışığında çok da kabul göremeyecek iddialarının içeriği bir yana önemli bir fikri öne çıkarması nedeniyle sosyal psikoloji disiplininin var olma gerekçelerinden birini hazırlamıştır diyebiliriz: İnsan gruba dâhil olduğunda değişmektedir. Öyleyse odaklanmamız gereken birey-grup arasındaki ilişkinin kendisidir. Başka bir deyişle, insan davranışlarını anlamaya çalışırken grubun ne anlam ifade ettiğini keşfetmek gerekmektedir. Dolayısıyla, Le Bon grubun insanı değiştirme gücüne, hem de oldukça kısa bir süre içinde değiştirme gücüne dair son derece önemli bir iç görüyü sunduğu için sosyal psikolojik düşüncenin gerçekten de ilk tipik örneklerinden birini ortaya koymuştur diyebiliriz. Le Bon bu görüşleri itibarıyla aslında Ross'un sosyolojik sosyal psikolojisinin erken dönem izlerini taşımaktadır.

Bu noktada ele alınması gereken bir başka önemli isim ise Freud'dur. Freud her ne kadar psikanalitik

kuram çerçevesindeki görüşleriyle biliniyor olsa da sosyal psikoloji tarihi açısından da etkileri göz ardı edilemeyecek öneme sahiptir (Swanson, 1961). Freud'un kişilik kuramındaki bilinçdışı etkiler kendisini birey-toplum ilişkisinde de sergilemektedir. Freud'a göre bireyin grupta kurduğu ilişki, bireyin içindeki birtakım çatışmaların ve çelişkilerin bir ürünü olarak anlaşılmalıdır (Freud, 1921). Freud'a göre grup olgusu insan üzerinde iki türlü etkiye sahiptir. Grup, bir yönüyle insanın içinde baskılanmış olan ne varsa ortaya çıkartmakta bir yönüyle de insanı grup içinde uygun davranmaya yönlendirecek bir baskı uygulamaktadır. Freud'a göre bu süperego ve id gibi iki çelişkili yapının ilişkisi üzerinden anlaşılabilir (Freud, 1921). Bu anlamda Freud için gruplar iddeki baskılanmış birtakım arzuları, istekleri açığa çıkartan mekânlar gibi düşünülebilir. Birey, gruba girdiğinde eğer şartlar uygunsa kişinin içindeki bu çelişkiler, çatışmalar ve baskılanmış arzular da açığa çıkmakta bir yandan da aynı grup yapısı, bireyde son derece olumlu davranışları da mümkün kılabilir. Çünkü gruplar ve ortak olarak geliştirdikleri davranışlar bir nevi süperego görevi görerek grup içindeki bireyin davranışlarına çeki düzen vermektedir (Taylor ve Moghaddam, 1994). Freud'un sosyal psikolojik olgulara yaklaşımı ise daha çok McDougall'ın bireye odaklanan ve içsel süreçlerin önemini vurgulayan psikolojik sosyal psikoloji yaklaşımıyla paralellikler taşımaktadır.

Yukarıda ilk sosyal psikoloji kitaplarından birinin yazarı olarak bahsetmiş olduğumuz McDougall sosyal psikolojinin ileride alacağı forma oldukça benzer görüşleri çok önceden vurgulamış olması yönüyle de sosyal psikolojinin kuruluş sürecinde tekrar ele alınması gereken önemli bir isimdir. McDougall bir yandan içgüdüler üzerine kurulmuş bir sosyal psikoloji anlayışını ders kitabında tanıtmıştır. Bir yandan da grup olgusuna yönelik bilişsel sayılabilecek ilk açıklama örneklerinden birini üretmiştir. McDougall'a göre bireyin grupta etkileşimini kavramak için grubun birey zihninde nasıl bir yer işgal ettiğini bilmek gerekir. Birey acaba grubu nasıl görmektedir? Kendi zihninde bağlı olduğu grubu nasıl betimlemektedir? Nasıl bir temsille ona yaklaşmaktadır? McDougall'a göre

grubun zihinde belirginleşme süreci belirli basamaklar üzerinden gerçekleşmektedir (McDougall, 1921). Birey grupta bağlılık ilişkisi içine girdikten sonra zamanla bu temsil giderek karmaşıklaşmakta ve bireyin zihninde birçok şeye tesir eden bir faktör olarak yerleşiklik kazanmaktadır. Bu yaklaşım ilginç bir şekilde bugünün bilişsel yaklaşımının da bir benzeridir (Hilgard, 1980). Ama o günlerde fazla metafizik bulunmuş ve bugünkü bilişsel psikolojinin ilk örneklerinden biri olmasına rağmen kendisinden sonraki sosyal psikolojinin ilerleyen dönemlerinde bu bakış açısının fazla bir tesiri olmamıştır.

1920'lerde, gelişen davranışçılık akımının psikolojinin ana paradigması haline gelmesiyle birlikte sosyal psikoloji bu alanın argümanlarına dayalı çıkarımlar yapmaya başlamıştır. Floyd Allport, özellikle o dönemki sosyal psikolojiyi fen bilimleri gibi saygın bir bilim dalı haline getirme çabasıyla da birlikte oldukça radikal bir tercih yapmıştır. Allport kendisinden önceki Le Bon, McDougall ve Durkheim gibi isimlerin belirttiği şekilde grup zihnine benzer metafizik kavramların psikolojinin çalışma alanına giremeyeceğini iddia etmekteydi (Allport, 1924). Yani Allport'a göre grup; bireylerin toplamından fazla bir şey değildi. Gruba özel bir etki atfetmek ise yanılıydı. Yani topluma özel bir önem atfetmemek, grubu onun içindeki davranışların toplamı saymak gerekemekteydi (Kruglanski ve Stroebe, 2011). Allport, sosyal psikolojinin yönünü çok net bir şekilde tanımlıyordu: Toplum içinde bireyin sosyal davranışlarını incelemek. Böyle bir yaklaşım ise doğası gereği toplumun ne olduğundan çok o toplum içinde salt nasıl davranıldığına yönelmektedir. Allport (1924) McDougall'ın bireysel yaklaşımını kabul etmekle birlikte öğrenilmemiş içgüdü kavramını reddederek sosyal davranışın belirleyicisi olarak öğrenmenin önemine vurgu yapmıştır. Daha önce psikolojide Wundt'un başlattığı gözlem ve iç-gözlem (bir katılımcının bir uyarana karşısında deneyimlediği şeyleri içebakış yöntemiyle dışa aktarması) yöntemleri de bu dönemde davranışçılık akımına mensup sosyal psikologlar tarafından reddedilmiş ve bunun yerine deneyselliğin ön koşulları olan öngörme, kontrol ve manipüle etmek kavramları getirilmiştir. Bu

dönemde (1920 ve 1930 arası) deneysel psikoloji kökenli sosyal psikologların çoğalmasıyla birlikte sayısal ve niceliksel şekilde ölçmeye dayanan deneysel çalışmaların da sayısı artmıştır. Laboratuvar ortamında deneysel anlamda yapılan sosyal psikoloji araştırmalarına verilebilecek ilk örnekler ise Triplet, Moede ve Allport'un gruplarla yaptığı çalışmalar olmuştur (Pepitone, 1981).

Diğer yandan bu dönemde, davranışçılık akımının psikoloji üzerinde büyük bir etki yaratmasına rağmen sosyolojik sosyal psikoloji çalışmaları da hız kazanmıştır. Mead ve Cooley sembolik etkileşimcilik kuramıyla, biyolojik özelliklerle doğan insan türünün nasıl sosyal bir birey haline geldiğine ve psikolojik mekanizmaların ortaya çıkışında da sosyal düzenin ve etkileşimin önemine vurgu yapmışlardır (Lundgren, 2004). Mead'e göre insan her şeyden önce kendini tanımak isteyen bir varlıktır. Her birimizde çok erken dönemlerden itibaren böyle bir motivasyon söz konusudur. İnsan kim olduğunu, ne olduğunu bilmek, benliğini adeta tanımlamak istemektedir. Herkeste olduğu varsayılan bu motivasyonun bir ürün ortaya koyabilmesi için ise birey bilgiye ihtiyaç duymaktadır. Çünkü insan kim olduğunu anlamak için sorgulamaya giriştiğinde sadece kendisinde olanı bilmesi tek başına onun için yeterli değildir. Bu motivasyonu tatmin edecek asıl önemli bilgiler diğer insanlardan gelmektedir. Her birimiz toplumsal çevre içinde bulunduğumuza göre diğer insanlar bize dair, bizim de önemseydiğimiz bilgilere sahiptirler. Peki bu bilgiler bireylere nasıl yansımaktadır? İşte kuramın adındaki sembolik ifadesi bu yansıtma yolunun göstergesidir. Bizler birbirimize geliştirdiğimiz semboller üzerinden bilgiler aktararak adeta birbirimize “ayna” tutarız. Bu ayna bize kim olduğumuzu başkalarının gözünden gösterir. Dolayısıyla tek başımıza erişemeyeceğimiz önemli bir bilgiyi aktarır. Mead ve Cooley'e göre kendimize dair, dünyaya dair bilgi diğerlerinden bize birtakım anlamlar içeren semboller vasıtasıyla geçer. Bu bilgi aktarım yollarından en önemlisi ise dil vasıtasıyla aktarılanlardır. Bir semboller sistemi olarak dil, bizim diğerleriyle etkileşimlerimizde hayati bir önem taşır. Bir yandan da bu geniş semboller dizisi

ile bizi ve toplumu belirli yönlerden sınırlar. Çünkü her insan grubunun büyük olasılıkla sadece kendine has olan bir anlam dünyası, semboller dizisi vardır. İnsanlar ve toplumlar anlamlarını kendilerine has şekillerde biriktirir ve onlar vasıtasıyla iletişime geçerler. Bu bir yandan çeşitli olanaklar yaratırken bir yandan da aktarılabilecek şeylerin düzeyini sınırlar. Sınırladıkları için de bir insan grubunun içinde ortaya çıkan önemli tanımlamalar giderek daralır. Çünkü anlamlar ancak o kadarına izin verir. Birisi size sizle ilgili bir bilgiyi, yalnızca o anlam havuzundan çektiği semboller kümesiyle aktarabilir. Dolayısıyla bu bilgiyi size aktarırken aynı zamanda kendisini de tanımlamış olmaktadır. Böylece hiçbir zorlamaya gerek kalmadan hepimiz, aynı toplum içindeki insanlar, birbirlerine benzemeye başlamaktadırlar. Dolayısıyla birbirlerine benzer benlik tanımlamaları üretenlerin davranışları da birbirine benzemektedir. Çünkü burada belirleyici olan kişilerin benlik tanımlamaları ve benlik tanımlamaları vasıtasıyla gelişen çeşitli sosyal davranışlardır. Sembolik etkileşimciliğin bu iddialarını psikolojik sosyal psikoloji ve sosyolojik sosyal psikoloji yaklaşımlarının odaklandığı ayrımlar üzerinden ele alacak olursak Mead ve Cooley için belirleyici olanın herhangi bir bireysel/işsel faktör değil içinde yaşanılan toplumun kurgulamış olduğu dünya kavrayışı olduğunu anlayabiliriz. Bu kavrayışlar da tek bir kişiye ait olarak görülemez. Dil bile kendi içinde sosyal bir olgudur ve tekil şahısların işsel katkıları üzerinden kavranamaz. Öte yandan sembolik etkileşimcilik kapsamındaki çalışmalar ampirik olarak sınırlı kalmış daha çok kuramsal anlamda yürütülmüşlerdir. İlerleyen dönemlerde de psikolojinin odağını daha çok bireye kaydırmasıyla birlikte sosyal psikoloji literatüründe pek yer bulamamıştır.

Wittgenstein'in psikoloji alanında yaptığı vurgu Mead'in davranışçılığı eleştirirken yaptığı ayrıma çok benzemektedir. Mead (1956) sosyal davranışçılığı tanımlarken “sosyal grup” kavramını kullanmakta, Wittgenstein ise “faaliyetin geçmişi” (*background of activity*) kavramını kullanmaktadır. Yani bireyin davranışını anlamak istiyorsak, sadece onun zihnini (bilişselcilik) ya da davranışlarını (davranışçılık) incelemek yetmez, onun sosyal

grubunun davranışları da aynı şekilde incelenmelidir (Mead, 1934). Wittgenstein hiç kuşkusuz Mead'den çok farklı tarzda bir felsefe yapmış olsa da ikisinin ortak olarak psikolojiyle ilişkileri bireysellik karşısı olmalarından ve o dönemki bilişselcilik ve davranışçılık ekollerine alternatif üretme çabalarından gelmektedir.

Bir sonraki bölümde Wittgenstein'in kendi kısa felsefi tarihi ele alınacak, son bölümde ise bu felsefenin bugünkü psikolojiyle ilişkisi incelenecektir.

2. Erken Dönem Wittgenstein

Wittgenstein hiç kuşkusuz hem ontolojiye hem de epistemolojiye dayanan bir felsefe sistematigi geliştirmiştir ancak onun felsefe tarihine yapmış olduğu orijinal katkılar daha çok dil felsefesi üzerine olmuştur. Wittgenstein (2006/1922) ilk eseri Tractatus'ta tıpkı bir gelişim psikoloğu gibi çocuğun çevresinden duyduğu dili bilincinde nasıl temsil ettiğiyle ilgili düşüncelerde bulunur. Aslında en başta Tractatus'ta dilin dışarıdaki çevreyi mükemmel bir şekilde temsil etme potansiyeline inandığını belirtir. Kantçı bir sınır çizme durumuyla dilimiz kadar düşünebileceğimizden bahseder ancak dilin de dışarıdaki nesnel gerçekliği temsil etme imkânına her zaman inanır.

Erken dönem Wittgenstein'a göre, bizim sadece dünya dilleştiği zaman onun hakkında konuşabilmemiz, dünyanın yalnızca dilde kendini göstermesinden kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, dünya ya da dışarıdaki "bilebilmemizin olanaklı olduğu gerçeklik" ve dil arasında bir ortaklık kurulabilir. Bu bakış açısı -her ne kadar kitabın çıktığı zaman hemen anlaşılmamış olsa da- aslında radikal bir kırılmaya işaret *etmemektedir*. Çünkü daha önceden Kant bize felsefe tarihi boyunca varlığın kendine ait olduğunu sandığımız özelliklerin, aslında düşüncelerin özelliklerinden kaynaklandığını göstermiş ve Güneş'in taşı ısıtmasının doğuştan getirdiği neden-sonuç kategorisi sayesinde bilinebilir olduğunu mantıksal olarak kanıtlamıştır. Wittgenstein'da ise bu bakış açısı (kategoriler) dille kendini değiştirmekte ve dil dünyayı yorumlamamızın ve anlamamızın ön koşulu olarak sunulmaktadır. Ayrıca, dilin mantıksal bir yapısı olduğundan ve bu yapının da

doğal dilin yapısında kendisini gösterdiğinden bahsetmekte ve bu bağlamda Tractatus'ta bugün konuşma analizi dediğimiz geleneğin de temellerini atmaktadır. Ancak bu kitap sadece bu sınırlarda durmamakla birlikte hem genel psikolojiye hem de dil bilimine ve mantık felsefesine gönderimlerde bulunmaktadır. Örneğin, Wittgenstein'in bu kitaptaki en temel sorusu bir cümleyi anlamlı kılan şeyin ne olduğunu anlamaktır. Felsefi Soruşturmalar'da tamamen farklı bir cevap vereceği bu soruya, Tractatus'ta verdiği cevap ise "gerçeklik" tir. Çünkü eğer ben gerçekliğin bir resmini yapıyorsam (ya da gerçekliğin bir resmini yaptığım ölçüde) dil anlamlı hale gelmektedir. Ancak gerçeklikle kişi arasında bir gedik olduğundan, gerçekliğin doğasını dil olmadan temsil etmem imkânsızdır. Yine de Wittgenstein sadece dilin gramer özelliklerine eğilmenin yeterli olmadığını düşünmektedir. Bütün dillerin ortak bir zeminini aramanın ya da derin yapısına odaklanmanın gerektiğine vurgu yapmaktadır ki bu görüş de daha sonraları radikal bir şekilde reddedeceği argümanlarından biri olmuştur. Tractatus'ta felsefi soruların çözümünü bulduğunu iddia etmesi de keza felsefecilerin yanlış soruları sorarak yanlış patikalarda ilerlediğini düşünmesinden dolayıdır. Tıpkı psikolojiye yönelteceği eleştiri gibi, felsefecileri de önermeler kullanarak gerçekliğin resmini yaptıklarını düşündükleri ancak aslında yaptıkları şeyin dile getirilemeyecek olanı dile getirmeye çalışarak, olanaklı olmayan bir şeyle (yani Kantçı anlamda metafizikle) uğraşmaları gerekçesiyle eleştirmektedir. Psikologların davranışı zihnin bir yansıması ya da bir temsili olarak görmelerini de aynı şekilde eleştirmektedir.

Ancak Wittgenstein (1953) Felsefi Soruşturmalar yapıtında bu anlattıklarının çoğu hakkında kuşkuya düşer (bkz. bir sonraki bölüm). Oysa bu ayırım Wittgenstein'in psikolojiye bakış açısını da belirleyen çok temel bir ayırımdır. Çünkü gerçekliğin insan zihninde temsil edildiği fikri hiç kuşkusuz bugün ana akım psikoloji dediğimiz alanın temel varsayımlarından birisidir. Aslında Wittgenstein Tractatus'ta bu argümana doğrudan karşı çıkmamaktadır ancak üstüne çok önemli bir önerme eklemektedir. İnsan, içine doğduğu çevreyi

bilinç ve dil yetisi aracılığıyla anlamlandırır ancak bu yetiler eski ana akım psikolojide tanımlandığı gibi çevreden bağımsız ya da yansız (nötr) modüller değildir. İnsan çevreyle bir etkileşime girmekte ve içine doğduğu kültürel sistemin anlam dünyalarını da içselleştirmektedir. Aslında burada Wittgenstein bugün psikolojide kültürlenme ya da toplumun normlarını içselleştirme dediğimiz süreçlere dil üzerinden değinmiştir. Bu görüşe göre, dil yetisinin çevrenin içselleştirilmesiyle oluşması var olan o kültürdeki -bugün psikolojide tanımladığımız haliyle- önyargıların, kalıpyargıların ve alışkanlıkların da bir tür otomatik içselleştirilmesine tekabül etmektedir. Hatta Wittgenstein erken dönem eserlerinde dilin bu özelliğinin, dilin işlevsel olmayan yanına tekabül ettiğinden dil felsefesinin amacının da dili işlevselliğini azaltan bu “tortulardan” kurtarmak olduğunu söyler. Aslında tam da bu noktada makro seviye söylem analizi dediğimiz yaklaşıma (ya da daha spesifik haliyle Foucault’ya) giden yolu da açmış durumdadır. Dilin kendi işlevselliğini korumak uğruna onu tortularından ayırt etmek, tıpkı söylemlere yapılan arkeoloji hareketine benzemektedir. Çünkü Foucault’da söylemlerin belirleyiciliğine vurgu yapılmakta ve bu belirlenimciliğe eleştirel bir bakış kazanarak karşı çıkmak gerektiği vurgulanmaktadır. Wittgenstein’da ise dilin bu belirleyiciliğinin farkına varılıp eleştirel bir şekilde durularak işlevsel olmayan özelliklerin ortadan kaldırılmasına vurgu yapılmaktadır. Bu noktada aslında Wittgenstein açısından bir çelişki söz konusudur. Çünkü Wittgenstein bu tortulardan arınma durumunu bilincin bir tür “terapi”si olarak tanımlar ancak Felsefi Soruşturmalar’da ortaya atacağı dil oyunu kavramıyla beraber dilin kişinin dünyasının sınırlarını keskinleştirdiğinden bahsederek geleneksel fenomenolojide Husserl’in (2010) vurguladığı o “saf akıl” ya da “saf bilinç” kavramının da olmadığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde Foucault’ya paralel tarafları olsa da aslında hem Tractatus’ta savunduğu ve ömrünün sonuna kadar da vazgeçmediği bir fikri -dil (ya da Foucaultcu anlamda söylemin) dışında bir dışsal bakışın mümkün olmadığı ve üst dil diye tanımlanabilecek tikel bir bakış açısının dışındaki aşkınsallığın da mümkün olmadığını-

savunmaktadır. Ayrıca Tractatus’ta monolog bir şekilde ilerleyen argümanlar, geç dönem Wittgenstein tarafından eleştirilmiş ve Wittgenstein’in düşünce sistematizasyonundaki bu değişim, etkileşime dayalı bir diyalog olarak Felsefi Soruşturmalar kitabında kendine yer bulmuştur.

2.1. Geç dönem Wittgenstein

Wittgenstein İkinci Dünya Savaşı sonrasında kaleme aldığı ve ancak ölümünden iki yıl sonra yayınlanan ikinci ve son kitabı Felsefi Soruşturmalar’da daha önceki kanıtlayıcı ve sistematik üslubunu bir kenara bırakarak daha edebi ve ironik bir dil kullanma yoluna gittiği ve okuyucuyla adeta konuşma yolunu seçerek bir tür etkileşime girmeye çalıştığı görülmektedir. Hiç kuşkusuz kullandığı bu dil, anlatmaya çalıştığı şeyin farklı şekillerde yorumlanmasına da yol açmıştır. Aslında bu kitap radikal bir dönüşten ziyade, 1930’lardan itibaren başlayan Wittgenstein’in hayata dair bakış açısını ve kendi zihin durumunu da yansıtan bir eser gibi gözükmektedir. Her ne kadar Tractatus’ta ifade ettiği mantıksal atomculuk ve Kantçı numen-fenomen ya da Wittgenstein’in tabiriyle gösterge-tasarım ayırımını terk etse de Tractatus’u yazmaktaki amacı, bu kitapta da sabit kalmıştır. Bu da dilsel pratiklerin betimlenmesine odaklanmak ve bu şekilde dil ve mantık felsefesinin iyileştirici ve düzeltici etkisini yakalayabilmektir. Kitabın temel argümanı da aslında bu üst amaca paralel bir şekilde en baştan belirtilmektedir. Yine tıpkı bir gelişim psikoloğunun sorduğu bir soruyla başlayan kitapta; bir çocuğun ismi nesneye, bir fiili ise eyleme nasıl gönderimde bulunduğu ve çocuğun bunu nasıl öğrendiği sorusu sorulmaktadır. Wittgenstein’in bu soruya verdiği yanıt ise dil oyunlarıdır. (Wittgenstein, 1953). Dil, gündelik pratiklere bağımlı birtakım kurallara sahip oyunlar bütününden oluşmaktadır. Bu noktada Sapir-Whorf hipotezinin güçlü versiyonuyla bir paralellik kurmak mümkündür. Çünkü her ne kadar bazı diller başka bazı dillerle yakın ilişki ve akrabalık gösterse de özsel olarak her dilin kendine ait özellikleri ve sonsuz anlamsal farklılıkları vardır. Bu yaklaşım Sapir-Whorf hipotezine ek olarak aslında günümüz psikolojisini derinden etkileyecek

bilim felsefesinde de başka birtakım değişikliklere yol açmıştır. Bu da dilsel oyunların hepsinin sonsuz olduğu (başka bir ifadeyle sifira eşit olduğu) ve birbirlerinin yerini dolduramayacağı ve aralarında da hiyerarşik bir üstünlük kurulamayacağı tezidir. Dolayısıyla bilimsel bir bakış açısıyla hipotezler üretip kuramlar ortaya koymakla, bir ricada bulunmak ya da çeviri yapmak arasında ontolojik olarak bir farklılık kalmamaktadır. Bu da öncelikle Thomas Kuhn'un (2000/1962) Bilimsel Devrimlerin Yapısı'nda anlattığı paradigma ve eş ölçülemezlik (*incommensurability*) kavramlarına, daha sonra da Lakatos (1976) ve özellikle Feyerabend'in (1978) yönteme hayır olarak özetlediği "her şey eşittir" yaklaşımına yol açmıştır. Bu bakış açısı ise bilim felsefesi aracılığıyla psikolojide bir hareketlenmeyi beraberinde getirmiş ve dili zihne hapseden psikolojiye karşı Wittgenstein'cı (geç dönem Wittgenstein) bir sosyal psikoloji olarak tanımlanabilecek, sosyal inşacı yaklaşımların oluşmasına katkı sunmuştur. Çünkü artık bu paradigmada dile neden sahip olduğumuz ve dilin nasıl ortaya çıktığı soruları anlamını yitirip, sahip olduğumuz ya da a priori olarak sahip olduğumuzu varsaydığımız dil ile ne yaptığımız önemli hale gelmiştir. Bu da aslında çok açık ve net bir şekilde Wittgenstein'in kavramsallaştırmasından gelmektedir. Çünkü dil Wittgenstein'da nasıl kullanılacağını yavaş bir şekilde öğrendiğimiz bir alet çantasına benzemektedir ve hangi dil oyununu kullanmanın uygun olduğunu da deneyim aracılığıyla öğrenmekteyizdir. Bir sözün anlamını ise ancak ne işe yaradığını öğrendiğimizde anladığımız öne sürülmektedir. Bu da sosyal inşacı yaklaşımların gündelik dilde insanların dili kullanarak ne yaptığını anlamaya yönelik vurgusunun zeminini oluşturmaktadır.

Wittgenstein'daki ilginç bir başka nokta ise "gramer" kavramıdır. Yukarıda bahsettiğimiz bir sözcüğün nerede kullanılacağını belirleyen, a priori bilmeye zorunlu olmadığımız kurallar Wittgenstein'ın gramer olarak kavramsallaştırdığı şeyi oluşturmaktadır. Gramer ise açıklanılması bir işe yaramayacak fakat sadece dili icra eden kişiler tarafından açıklığa kavuşturulsun diye tasvir edilecek bir şey olarak tanımlanmaktadır. Bunun

aslında Chomsky'yle beraber ortaya çıkan bilişsel devrim sonucunda kullanılan evrimsel adaptasyon kavramıyla işlevsel düzeyde aynı şeye tekabül ettiğini söyleyebiliriz. Çünkü aslında dili icra ederken ya da bir konuşmayı anlarken, 3 yaşındaki bir çocuk belli kavramlara aşinalık geliştirerek türsel olarak birtakım eğilimlerle beraber doğmaktadır. Örneğin, aynı toplumsal koşullarda yaşayan bir şempanze benzer bir dil geliştiremezken, insan sahip olduğu bazı evrimsel eğilimler dolayısıyla geliştirebilmektedir. Ya da atlar doğuştan dörtnala koşabilir halde doğmalarına rağmen insan türü bunu yapamamakta, tersine ebeveynlerine muhtaç bir şekilde doğmaktadırlar. Doğuştan getirdiğimiz evrimsel eğilimler olduğunu kabul edersek, hangi dil oyununu kullanacağımız da bilişsel olarak ortaya konan bir tür evrimsel eğilimler sonucunda gerçekleşiyor olabilir. Wittgenstein bunu kurallar bütünü olarak tanımladığı "gramer" kavramıyla anlatmaktadır. Bu kurallar bütünü Chomsky'nin tanımladığı anlamda "evrensel gramer" kavramıyla karşılamak radikal ve paradigmatic bir değişiklikten ziyade, kavramın farklı bir adlandırılışı -tıpkı benlik, ego, ruh ve psişe kavramlarının tekabül ettiği şeylerdeki farklılık- gibi ince bir farklılığa tekabül ettiği söylenebilir. Oysa burada ontolojik düzeyde bahsedilen şeyler aynı şeymiş gibi durmaktadır. Ancak her ne kadar benzer dursalar da sosyal psikolojinin mutlaka yapması gereken şey sadece bu dilin nereden geldiğinin (ya da Wittgenstein'in söylediği gibi bu kurallar bütünü olan "gramer" in nereden geldiğinin) araştırılması değil, insanların bu dille neler yaptıklarının araştırılmasıdır. Bu da Wittgenstein'ın yaptığı en radikal kırılmaya ve bunun da bugün yaptığımız sosyal psikolojideki en sert dönüşe karşılık geldiğini söyleyebiliriz.

Daha önce de belirtildiği gibi Wittgenstein, Felsefi Soruşturmalar'ı tıpkı Sokratik bir biçimde hayali bir figürle yaptığı diyaloglar şeklinde ilerletmiştir ve bu anti-sistemik yaklaşımı da argümanlarında bir tür tutarsızlığa ya da birden çok yorumlamalara yol açmıştır. Örneğin, Wittgenstein bir yandan felsefenin amacının dilin gündelik pratiğini betimlemek olduğunu söylerken kitabının ilerleyen kısımlarında daha önce a priori olarak kabul ettiği, kültürel ve toplumsal normlardan ayrı

tutamayacağı kurallar bütünü olan gramerin ontolojik tasavvuruna kendini kaptırmaktadır. Bu hiç kuşkusuz ontolojik meselelere bu denli tutkusu olan Wittgenstein tarafından yapıldığından, hiçbirimizi şaşırtmamaktadır. Dolayısıyla bu durum bir tutarsızlık değil, Nietzscheci anlamda bir tür kafa karışıklığının yansımasıdır. Gramer nereden gelmektedir ve bir kural ne anlam ifade etmektedir? Kitapta bu soruya verilen net bir cevap olmadığı gibi verilmeye çalışılan cevaplar da oldukça kafa karıştırıcıdır. Özetle gramerlerin a priori olarak tanınması gereken bütünsel kurallar olduğu ve Husserl’de olduğu gibi tikel bir kişiye ait özel kurallar olamayacağı belirtilmektedir. Bu da hiç kuşkusuz yine Chomsky’nin türsel bir adaptasyon olarak adlandırdığı evrensel gramerle örtüşen bir içerik barındırmaktadır. Bizim tartıştığımız noktadan bakıldığında buna işlevsel düzeyde içine doğduğumuz bütünsel kurallar demekle içine doğduğumuz evrensel gramer modülü demek arasında bir fark bulunmamaktadır. Çünkü Wittgenstein’in da belirttiği gibi felsefenin ve bugünün sosyal inşacı yaklaşımlarında olduğu gibi psikolojinin olmazsa olmaz uğraşı, dilin işlevini betimlemek ve insanların bu dili kullanarak neler yaptığını resmedebilmektir. Bu da Kuhn’un bahsettiği paradigma kavramının önemine tekrar vurgu yapmaktadır. Çünkü her ne kadar iki farklı paradigma aynı işi yapıyor mu ya da aynı kavramları farklı şekillerde tanımlıyormuş gibi gözükse de sorularını oluştururkenki motivasyonları en baştan farklılık göstermektedir. Söz gelimi, Chomsky ontolojik olarak dilin nasıl ortaya çıktığıyla ilgilenirken, Wittgenstein dille ne yaptığımızla ilgilenmektedir ki bu farklılık da bugün sosyal psikoloji dediğimiz alanın yukarıda kısaca ele aldığımız iki temel paradigmatik yaklaşımını temsil etmektedir.

3. Wittgenstein ve Psikoloji

Wittgenstein özellikle geç dönem eseri olan Felsefi Soruşturmalar’da eleştirel psikolojinin yolunu açmış ve daha önceki psikologlar tarafından zihnin içinde temsil edilen bilişleri ya da -örneğin- failligi kişinin zihninden çıkarıp sosyal alana taşımıştır. Aslında Wittgenstein’in Tractatus’ta kullandığı monolog yöntemini, Felsefi Soruşturmalar’da diyaloga dönüştürmüş olması ve okurla *iletişim*

kurmaktan ziyade karşılıklı bir ilişki içine girerek *etkileşimsel* olana vurgu yapmaya çalışması, kasıtlı bir imaya tekabül ediyor olabilir. Başka bir deyişle, Wittgenstein’in kullanmış olduğu bu mecaz, dilin anlam dünyamızı inşa etme süreçlerine vurgu yapmak uğruna kullanılan ince bir uğrak noktası olabilir.

Wittgenstein’in psikolojiden önce felsefeye dair olan tutumu da erken ve geç dönemleri arasında radikal bir değişikliğe uğramıştır. Tractatus’ta ölüm emrini verdiği felsefe, aslında Felsefi Soruşturmalar’da daha da canlı bir vaziyette açığa çıkmış ve dil üzerine temellenen bir felsefe, bilim felsefesinden varlık felsefesine kadar düşüncenin tüm yollarına uğrar hale gelmiştir. Hiç kuşkusuz Wittgenstein’in bu yaklaşımı sıfırdan yaratılmış bir yaklaşım değildi. Heidegger (2008/1927) ondan yaklaşık yirmi yıl önce “magnum opus”u Varlık ve Zaman’da benzer dilsel ayrımlara parmak basmıştır. Kalem hafiftir tarzı çıkarımlarla kalemin işlevine değil, özüne ve ontolojik durumuna odaklanmıştır. Wittgenstein da bu noktadan ilerleyerek dil dediğimiz mefhumun yalnızca varlıkların özünü tanımlamaktan ve adlandırmaktan ibaret olmadığını, bu tanımlamanın ne amaçla yapıldığı ve ne işe yaradığının bilinmesinin de gerekliliğini vurgulamıştır. Örneğin, satranç oynayan birisi piyonun ne anlama geldiğinin bilgisine ve nasıl oynandığının kuralına sahip değilse aslında o nesneye piyon denildiğini bilmesi ona herhangi bir anlamsal çağrışımında bulunmayacaktır. Ancak kişi oyunun kurallarının ne olduğunun farkına vardığında anlam ortaya çıkmış olacaktır.

Yine Felsefi Soruşturmalar’da aktardıklarına göre, faillik ya da kişinin özneleşme süreci zihinsel faaliyetler sonucu oluşmamakta tam tersine bireyler arası düzlemdeki dilsel etkileşim sırasında inşa edilmektedir. Wittgenstein’in dil felsefesindeki Tractatus’tan Felsefi Soruşturmalar’a giden bu kopuş da psikoloji içinde paralel bir kopuşa ya da yeni bir paradigmanın ilanına yol açmıştır. Hatta Shotter (1992) Wittgenstein’in psikologlara sosyal poetiks (şiiir tekniği)’in yöntemini verdiğini söylemektedir (ayrıca bkz. Shotter, 1996; Sullivan, 2000, 2015). Hatta sosyal inşacılığın popülerleşmeye başladığı

zamanlarda hem sosyal psikolojideki hem de bilişsel bilimlerdeki kavramsal yaklaşımların sınırlılıkları ve göz ardı ettikleri tartışılırken sık sık Wittgenstein'a atıf verildiğini görmekteyiz (örneğin Harre, 1986; Harre ve Gillett, 1994; Parker, 1998; Shotter, 1992; Shotter ve Katz, 1996). Keza Heideggerci yaklaşıma sahip olup psikolojiyi eleştirenlerde de aslında geç dönem Wittgenstein'a verilen dipnotlara sıkça rastlanmaktadır. Psikolojiyi “yanlış sorulara cevaplar bulmaya çalışan bir çaba” olarak tanımlayan Gibson'ı (1986/1979) veya alanla ya da çalışılan mevzuyla *ilgili* konular yerine çalışmaya *elverişli* konular seçen bir dal olarak tanımlayan Reed'i (1988) de bu yaklaşımlara örnek olarak gösterebiliriz (ayrıca bkz. Van Dijk ve Withagen, 2014).

Wittgenstein'in eleştirel psikolojiye dair olan etkisi oldukça aşikâr bir şekilde kendini göstermesine rağmen, ana akım sosyal psikolojiye olan etkisinin tam olarak ne şekilde gerçekleştiği ise bir muammadır. Aslında Wittgenstein'in dile odaklanarak bilim felsefesinde bir kırılma yaratması, o dönemki paradigma olan davranışçılık ve zihincilik (*mentalism* ya da *cognitivism*) yaklaşımlarında da benzer bir kırılmaya sahne olmuştur. Birçokları (örneğin Baker, 1984; Burge, 1986; Fodor, 1975; Rorty, 1977; Williams, 1985) Wittgenstein'in felsefesinin ampirik psikolojinin açık bir reddi olduğunu düşünürken, başkaları bu konuda kesin bir yargıya varılamayacağını çünkü Wittgenstein'in bu konudaki argümanlarının birbiriyle çelişkili ve fragman şeklinde olduğunu söylemektedirler (Hyman, 1991; Jost, 1995; Suter, 1989). Ancak Wittgenstein'in bilimsel bir psikolojinin var olabileceğine inanmadığını düşünenlerin ortak olarak anlaştığı bir görüş, psikolojinin bireylerin mental kapasitelerini ve davranışlarını bireyselci bir bakış açısından inceleyen bir bilim dalı olduğudur. Dolayısıyla aslında Wittgenstein'in hem Descartes hem de William James'in bilişselci yaklaşımlarını irdelerken eleştirdiği yaklaşım, bugün bilişsel psikoloji olarak tanımlanan -sosyallikten uzak ve davranışların zihnin içindeki temsillerin doğrudan bir yansıması olduğuna dair olan kabule dayalı-yaklaşımdır. Aslında Wittgenstein (1980) burada

açık bir şekilde davranışla bilişin birbirlerine indirgenemeyeceğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, Wittgenstein'in karşı çıkışı psikolojinin içindeki bütün bireyselci ve indirgemeci yaklaşımlara karşıdır. Ancak Wittgenstein'in zihinle davranış ilişkisi sadece bir tür mentalizm eleştirisi değildir, tersine psikolojik süreçlerin ne mental süreçlere, ne tecrübeye, ne fizyolojiye, ne de davranışlara indirgenebileceğini düşünmektedir. (Wittgenstein, 1953; 1967; 1968; 1980; ayrıca bkz. Budd, 1989).

Wittgenstein'a göre insan davranışlarını anlayabilmek; toplumun sosyal ve linguistik deneyimlerini analiz etmek, psikolojik eylem ve ifadelerin o toplumsal bağlama nasıl uyduğunu göstermekten geçmektedir (Jost, 1995). Wittgenstein'in (1967) ölümünden sonra 1929'dan beri yazdığı notları toplayarak basılan Zettel adlı kitabında arka plan (*background*) şeklinde ifade ettiği davranışın açıklanmasında sosyal olana odaklanılması gerektiğine ilişkin vurgu sosyal psikolojinin tarihsel gelişim seyrinde ana akım haline gelen bireyci yaklaşımlara karşı doğan eleştirel çizgiyle oldukça örtüşmektedir. Sherif'in (1937) otokinetik etki deneyleriyle grup fenomenini laboratuvar koşullarında çözümülesi, Gerçekçi Grup Çatışması Kuramı'yla (1961) koşulların, sosyal çevrenin ve grup aidiyetlerinin bireyin davranışları üzerindeki etkilerini ortaya koyması ve daha sonrasında Tajfel ve Turner'ın Sosyal Kimlik Kuramı'yla (1979) bireyi ve onun davranışlarını sahip olduğu sosyal kimlikler ve gruplar arası ilişkiler düzlemindeki konumu açısından değerlendirmesi sosyal psikolojide analiz düzeyleri açısından bireyci/indirgemeci paradigmadan epistemolojik bir kopuşu ifade etmektedir. Bu kopuşun felsefi izlerini tarihsel olarak çok daha önceleri, Wittgenstein'in ikinci dönem dil yaklaşımında (geç dönem Wittgenstein), Felsefi Soruşturmalar'ında görmek mümkündür. Bir başka deyişle, sosyal psikoloji içerisindeki analiz düzeyleri açısından kırılma ve sosyolojik sosyal psikolojinin ana akıma eleştirel olarak ortaya çıkışı Wittgenstein'in felsefesiyle benzer patikalardan ilerleyerek gerçekleşmiştir. Öte yandan ana akım sosyal psikoloji içerisinde dahi Heider'in Denge Kuramı (1946) ve Atıf Teorisi

(1958), Rosenberg ve Abelson'ın (1960) Bilişsel Dengeleme Kuramı, Osgood ve Tannenbaum'un Uyum Kuramı (1955) ve Yale ekolü kapsamında Petty ve Cacioppo tarafından ortaya konan Olasılık Ayrıntılandırma Modeli (1986) gibi iletişim ve ikna süreçlerini ele alan yaklaşımlarda Wittgenstein'in deyimiyle adın taşıyıcısı ile adın gösterimi arasındaki ayrıma benzer temalar görmek mümkündür. Çünkü bu atıf ve tutum kuramlarında bir mesajın yalnızca içeriği (örn., bilgi) değil hem mesajın kaynağı ve onun özellikleri hem de mesajın işleme süreçleri dikkate alınarak Wittgenstein'in sözün anlamının onun kullanımına ve gösterimine içkin olduğu görüşünün izleri örtük olarak da olsa sergilenmektedir.

Jost (1995) eğer Wittgenstein'in eleştirilerinin, bağlamı umursamayan ve sadece laboratuvar deneyleriyle insan davranışını incelemeye çalışan bilişsel psikoloji ekolüne dair olduğuna ikna olursak, Wittgenstein'in ortaya koyduğu felsefeyi bir tür sosyal psikoloji olarak tanımlayabileceğimizi iddia etmektedir. Örneğin Zettel'de psikolojik kavramların ontolojik ve epistemolojik boyutuyla ilgili görüşlerini bulabilmekteyiz. Yine tutarlı bir şekilde olmasa da acı mefhumunun -örneğin- psikolojik bir perspektiften değerlendirilemeyeceğinin ve psikolojinin yapması gereken şeyin de sosyal çevre içindeki davranışın incelenmesi gerektiği görüşünü yakalayabiliriz. Daha açık ifadeyle, birinin karın ağrısının ona ne hissettirdiği, o ağrının nesnel ve mükemmel bir şekilde ölçümü ortaya konulsa bile hiçbir zaman bilenemeyecek ya da başka bir özne tarafından hissedilemeyecek bir olgudur. Dolayısıyla psikolojinin doğa bilimleri gibi davranması onu doğa bilimleriyle eş değer hale getirmeyecek, sadece öyleymiş gibi davranmasına yol açacaktır. Oysa psikoloji dediğimiz alanın yapması gereken şey bizim yaşantımızda o acının işlevini açığa çıkarmak ve o psikolojik kavramın toplumda nasıl bir işlevsel role sahip olduğunu betimlemekten geçmektedir. Benzer şekilde Wittgenstein'in insanın gelişimsel olarak kazandığı kapasitelere verdiği tepki de bilişselcilikten çok uzaktadır. Örneğin çocuğun zihin kuramı gelişimi, ya da evrimsel olarak edindiği başkalarını aldatabilme yeteneği, bireysel bilişsel oluşumlara

tekabül etmemektedir. Tersine doğru dil oyunlarının öğrenilmesi sonucu oluşan tamamen sosyal bir olguya karşılık gelmektedir. Bu görüş ise, sosyal psikolojinin içindeki baskın olan paradigmalardan biri olan söylemsel psikolojiye dair olan yakınlığını bir kez daha belirtmekte ve hem davranışçılığa hem de bilişselciliğe alternatif ve bireyselci olmayan bir yaklaşım ortaya koyduğunu göstermektedir.

Sonuç

Bu makalede verilen kısa tarih ve düşünce akışını düşündüğümüzde, aslında Wittgenstein'in sosyal psikoloji üzerine yaptığı katkının sandığımızdan daha fazla olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle eleştirel yaklaşımların ortaya çıkmasıyla yeni bir paradigma sunması ve ana akımın bir öz eleştiri yaparak kendi içinde de bağlamı dikkate almaya başlaması Wittgenstein'in yaptığı katkıyla ilişkilendirilebilir. Psikoloji ve özellikle de sosyal psikolojiye ilişkin vurguları açısından düşünüldüğünde bizce Wittgenstein, Heidegger'le birlikte yirminci yüzyılın en önemli filozoflarından biridir. Çünkü ana akım psikolojinin göz ardı ettiği, dilde ne yaptığımız mefhumu, resmin büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Ancak, psikolojik kavramlarla gündelik dilde ne yaptığımızın incelenmesi, bu kavramların sadece dilde inşa edilen, ontolojik bir varlığı olmayan, saydam ve her seferinde dönüşen kavramlar olduğu sonucunu doğurmamaktadır. Başka bir ifadeyle, ontolojik olarak psikolojik kavramların zihinde temsil edildiği fikri, onun dilde başka türlü pratiklerle yeniden ve yeniden inşa edildiği gerçeğini değiştirmemektedir. Ancak zihinsel olarak temsil ettiğimiz ya da türsel olarak sahip olduğumuz çeşitli eğilimler, öncelikle bir dile sahip olmamızı sonrasında da o dilin içerisindeki belli kuralları öğrenebilme ve içselleştirebilme yeteneğimizi ve bunu başkalarının anlayacağı şekilde paylaşma ve tekrar geri cevap verme yeteneğimizi oluşturmaktadır. Dolayısıyla bugün aslında iki ayrı paradigma olarak öne çıkan ana akım ve söylemsel psikolojinin olgunun farklı taraflarını incelediğini, birbirlerini yanılsamadığını (tam tersine tamamladığını), hiyerarşik olarak birinin diğerine üstün olmadığını ve en basit tabirle yalnızca merak

ettikleri şeylerin ya da motivasyonlarının farklı olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynakça

- Allport, F. H. (1924). *Social psychology*. Boston: Houghton Mifflin.
- Baker, G. P. (1984). On the very idea of a form of life. *Inquiry*, 27, 277-289.
- Burge, T. (1986). Intellectual norms and foundations of mind. *Journal of Philosophy*, LXXXIII(12), 649-663.
- Budd, M. (1989). *Wittgenstein's philosophy of psychology*. London: Routledge.
- Farr, R. M. (1991). The long past and the short history of social psychology. *European Journal of Social Psychology*, 21(5), 371-380.
- Feyerabend, P. (1978). *Science in a free society*. London: NLB.
- Freud, S. (1921). *Group psychology and the analysis of the ego* (Standard edition, 18). London: Hogarth
- Fodor, J. (1975). *The language of thought*. Cambridge, MA: Harvard University.
- Gibson, J. J. (1986/1979). *The ecological approach to visual perception*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Harré, R. (Ed.) (1986). *The social construction of emotions*. Oxford: Blackwell.
- Harré, R. & Gillet, G. (1994). *The discursive mind*. London: Sage.
- Heidegger, M. (2008/1927). *Varlık ve zaman* (K. H. Ökten, çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Heider, F. (1946). Attitudes and cognitive organization. *The Journal of Psychology*, 21(1), 107-112.
- Heider, F. (1958). *The psychology of interpersonal relations*. New York: John Wiley and Sons.
- Hilgard, E. R. (1980). The trilogy of mind: Cognition, affection, and conation. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 16(2), 107-117.
- Hortaçsu, N. (2012). *En güzel psikoloji sosyal psikoloji*. Ankara: İmge Kitapevi
- Husserl, E. (2010/1907). *Fenomenoloji üzerine beş ders* (H. Tepe, çev.). Bilgesu Yayıncılık, Ankara.
- Hyman, J. (Ed.). (1991). *Investigating psychology*. London: Routledge.
- Jost, J. T. (1995). Toward a Wittgensteinian social psychology of human development, *Theory & Psychology*, 5(1), 5-25.
- Lakatos, I. (1976). *Proofs and refutations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Le Bon, G. (1896/1960) *The crowd: A study of the popular mind [La psychologie des foules]*. Viking Press. (Orijinal çalışma basım tarihi 1896)
- Lundgren, D. C. (2011). Social feedback and self-appraisals: Current status of the Mead-Cooley hypothesis, *Symbolic Interaction*, 27(2), 267-286.
- Kruglanski, A. W., & Stroebe, W. (2011). The making of social psychology. In A. W. Kruglanski, & W. Stroebe (Eds.). *Handbook of the history of social psychology* (pp. 3-17). New York: Francis & Taylor.
- Kuhn, S. T. (2000/1962). *Bilimsel devrimlerin yapısı* (N. Kuyaş, çev.), İstanbul: Alan Yayınevi.
- McDougall, W. (1908). *An introduction to social psychology*. London: Methuen.
- McDougall, W. (1921). *The group mind: A sketch of the principles of collective psychology with some attempt to apply them to the interpretation of national life and character*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mead, G. H. (1934). *Mind, self, and society*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Mead, G. H. (1956). *On social psychology*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Osgood, C. E. & Tannenbaum, P. H. (1955). The principle of congruity in the prediction of attitude change. *Psychological Review*, 62(1), 42-55.
- Parker, I. (Ed.) (1998). *Social constructionism, discourse and realism*. London: Sage.
- Pepitone, A. (1981). Lessons from the history of social psychology. *American Psychologist*, 36, 972-985.
- Petty, R. E. & Cacioppo, J. T. (1986). The elaboration likelihood model of persuasion. *Advances in Experimental Social Psychology* 19, 123-205.
- Reed, E. S. (1988). *James J. Gibson and the psychology of perception*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Rorty, R. (1977). Wittgensteinian philosophy and empirical psychology. *Philosophical Studies*, 31, 151-172.
- Rosenberg, M. J. & Abelson, R. P. (1960). An analysis of cognitive balancing. In M.J. Rosenberg, C. I. Hovland, W. J. McGuire, R.P. Abelson & J. W. Brehm (Eds.) *Attitude organization and change: An analysis of consistency among attitude components* (pp. 112-163). New Haven, CT: Yale University Press.
- Ross, E. A. (1908). *Social psychology*. New York: Macmillan.
- Sherif, M. (1937). An experimental approach to the study of attitudes. *Sociometry*, 1(1/2), 90-98.
- Sherif, M., Harvey, O. J., White, B. J., Hood, W. R., & Sherif, C. (1961). *Inter-group conflict and cooperation: The Robbers Cave experiment*. Norman, OK: University of Oklahoma Press.

- Shotter, J. (1992). Social constructionism and realism: Adequacy or accuracy? *Theory and Psychology*, 2, 175-182.
- Shotter, J. (1996). Wittgenstein in practice: from the way of theory to a social poetics. In C. W. Tolman, F. Cherry, R., van Hezewijk & I. Lubek (Eds.), *Problems of theoretical psychology* (pp. 181-193). North York, Ontario: Captus Press.
- Shotter, J. & Katz, A. M. (1996). Articulating practices: Methods and experiences. Articulating a practice from within the practice itself: Establishing formative dialogues by the use of a "Social Poetics." *Concepts and Transformations*, 2, 213-237.
- Sullivan, G. B. (2000). Wittgenstein and social constructionism: "Methods of social poetics" or "Knots in our thinking"? In Morss, J., Stephenson, N. & Van Rappard, H. (Eds.), *Theoretical issues in psychology. Proceedings of the International Society for Theoretical Psychology 1999 Conference* (pp. 181-193). Kluwer: Dordrecht.
- Sullivan, G. B. (2015). Wittgenstein's later philosophy and "pictures" of mixed-method research in psychology: A critical investigation of theories and accounts of methodological plurality. *Theory & Psychology*, 25(4), 473-493.
- Suter, R. (1989). *Interpreting Wittgenstein: A cloud of philosophy, a drop of grammar*. Philadelphia, PA: Temple University Press.
- Swanson, G. E. (1961). Mead and Freud: Their relevance for social psychology. *Sociometry*, 24(4), 319-339.
- Tajfel, H. & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. In W. Austin & S. Worchel (Eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations* (pp. 33-47). Monterey, CA: Brooks/Cole.
- Taylor, D. M. & Moghaddam, F. M. (1994). *Theories of intergroup relations: International social psychological perspectives*. New York: Praeger.
- Van Dijk, L. & Withagen, R. (2014). The horizontal worldview: A Wittgensteinian attitude towards scientific psychology. *Theory & Psychology*, 24(1), 3-18.
- Williams, M. (1985). Wittgenstein's rejection of scientific psychology. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 15(2), 203-223.
- Wittgenstein, L. (2006/1922). *Tractatus Logico-Philosophicus* (O. Aruoba, çev.). İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical investigations*. New York: Macmillan.
- Wittgenstein, L. (1967). *Zettel*. Berkeley: University of California Press.
- Wittgenstein, L. (1968). Notes for lectures on "private experience" and "sense data". *The Philosophical Review*, 77, 271-320.
- Wittgenstein, L. (1980). *Remarks on the philosophy of psychology* (Vol. I). Chicago, IL: University of Chicago Press.